

Dupcsik Csaba – Repárszky Ildikó: Etikai kérdések a történelemoktatásban IV. „Ordas eszmék” és híveik a 20. század első felében

Etika és történelemoktatás

Az etika oktatása mindig is részét képezte a történelem oktatásának. Ugyanis valamennyi szinten, már a kötelező tananyag szinte minden korszakánál, témakörénél, eseményénél felvetődhetnek morális kérdések, azzal kapcsolatban például, hogy az adott korszak szereplőinek döntései, kijelentései, magatartása, cselekedetei (vagy ezek hiánya) milyen etikai következményekkel járhattak – ismert történelmi alakok és „névtelen kisemberek” esetében egyaránt. Reményeink, illetve részben tapasztalataink szerint, ha nem a tanár, akkor előbb-utóbb a diákok vetnek fel ilyen kérdéseket a történelemórákon is. (Az ilyen kérdések elől kitérni pedig csak a tanulók érdeklődésének módszeres elfojtásával lehet, ami semmiképp sem lehet a célunk).

Elsősorban az elsődleges források világíthatják meg, hogy az elmúlt idők szereplői számára hogyan merültek fel etikai problémák és hogy a dilemmák milyen megoldásait látták (ha láttak megoldást egyáltalán). Ezek megértéséhez természetesen kellő háttérismeret, illetve a morális kérdéseket hangsúlyosan megjelenítő források is szükségesek. Ehhez próbálunk segítséget nyújtani az alábbi szövegekkel, amelyeket nemcsak a mellékelt óravázlatok alapján lehet feldolgozni, hanem „szeletenként” is: a tanár döntése vagy a tanulók kérdései alapján, az anyagban való haladás függvényében lehet használni egy-egy itt található forrást, a hozzá kapcsolódó feladatokkal és *háttérismeretekkel* együtt.

A cél szentesíti az eszközt?

Politika és erkölcs összeegyeztetése valószínűleg egyetlen történelmi korszakban sem volt egyszerű feladat. A 20. század első fele azonban Európa számos országában különösen kiélezte ezt a dilemmát: szélsőséges ideológiák és mozgalmak jelentek meg, amelyek számos országban megszerezték a hatalmat is; hatalomra kerülve pedig minden alkalommal főbenjáró bűnök sorozatát – milliók üldözését és legyilkolását – követték el.

A szélsőbaloldali (kommunista) és szélsőjobboldali (fasiszta, nemzetiszocialista) ideológiák sokban különböztek egymástól. Egy dologban azonban hasonlítottak: híveiket „feljogosították” erkölcsileg elfogadhatatlan eszközök, akár bűnök tiltakozás nélküli tudomásulvételére, sőt, akár elkövetésére – *ha az Eszme, a Párt, a Vezér ezt követelte*.

- Voltak, akik halálukig hitték, hogy a szennyes eszközök használatára „szükség volt”;
- voltak, akik kiábrándultak ugyan az „ordas eszmékből”, de sosem beszéltek akkori nézeteikről és tetteikről, s igyekeztek még az emlékezetükből – és mások emlékezetéből is – kitörölni a nyomait;
- voltak, akik a mentő körülményekre hivatkoztak, hogy akkoriban nem tudtak a legszörnyűbb bűnökről, illetve, hogy parancsra tettek, amit tettek, kényszer hatására cselekedtek;
- s voltak olyanok is, akik megpróbáltak szembenézni akkori önmagukkal, s bűnösnek vallották magukat vagy tetteik miatt, vagy azért, mert félrenézésükkel, hallgatásukkal bűntársakká váltak.

Valószínűleg kevés ember lehetett ilyen „tisztá” eset: ez azt jelenti, hogy sokan egyszerre érezték büntudatot és próbálták felmenteni magukat a felelősség alól, illetve egyszerre vállalták a felelősséget és próbálták meg „elfelejteni” a legnagyobb bűnöket.

A mellékelt szöveges források **az 1917 és 1945 közötti egyetemes és magyar történeti témakörökhöz használhatók** (illetve bizonyos mértékben a szélsőséges mozgalmak/rendszerek 1945 utáni történelméhez is).

1. Miért lettek a szélsőséges ideológiák hívei?

1.1. Egy volt kommunista értelmiségi visszaemlékezéseiből

„Az első világháborút követő inflációs esztendőkkel megkezdődött Európa hanyatlása; a válság évei, amelyek egy évtized múlva következtek, felgyorsították a folyamatot... Az elszegényedett polgárság aktivista [itt egyszerűen: tevékeny, tenni akaró, a dolgok kedvezőtlen állásába belenyugodni nem tudó] elemeiből jobb- vagy baloldali lázadók lettek: a fasiszták [itt: tágabb értelemben, valamennyi szélsőjobboldalra értve] és a kommunisták nagyjából egyenlően részesültek a társadalmi vándorlásból. A többiek, akik nem találtak vigaszt a gyűlöletben, céltalanul tengették életüket tovább, »mint fáradt, őszi legyek raja Európa elhomályosult ablakán, egy olyan osztály tagjai, melyet a Történelem kilődített a helyéről.«

A Rajnától keletre 1930-ban nem lehetett megúszni a választást fasizmus és kommunizmus között. A nyugat-európaiak sosem fogták fel igazán e dilemma kényszerítő jellegét...”

Arthur Koestler: *Nyílvessző a végtelenbe* (1952)

Feldolgozáshoz szükséges ismeretek:

- Az első világháború, a háború utáni inflációs korszak és a nagy gazdasági válság eseményei
- A bolsevik (kommunista) ideológia és hatalomra jutása Oroszországban
- A fasizmus és a náciizmus (nemzetiszocializmus) ideológiája és hatalomra jutása Olaszországban, illetve Németországban

Háttérinformáció:

Arthur Koestler (1905–1983): magyar származású író. Az 1920–30-as évek fordulója körül meggyőződéses kommunista lett. A harmincas évek végén azonban szakított a párttal, s számos írásában nyújtott betekintést a kommunista gondolkodásmódba és a kommunista pártok korabeli életébe. Leghíresebb regénye a koncepciók perekről szóló *Sötétség délben*.

Irodalmi és történelmi szempont egyaránt értékes önéletrajzi írásai:

„A bukott Isten”, ford. Gábor György. In: Conrad, Joseph – Koestler, Arthur – Černý, Václav: *Folytatásos önéletrajz*, Budapest, Osiris–Századvég/2000, 1994, 121–170. oldal

Nyílvessző a végtelenbe, ford. Boris János, Budapest, Osiris, 1998

A láthatatlan írás, ford. Makovecz Benjámin, Budapest, Osiris, 1997

Feladat:

- Mikor voltak a szerző által emlegetett „inflációs esztendők”, illetve „a válság évei”?
- Mivel magyarázza a szerző, hogy ebben a korszakban sokan váltak szélsőséges ideológiák híveivé? Mi „gyorsította fel a hanyatlást”?
- Miben látta másnak a Rajnától keletre elterülő térség helyzetét? Vajon miért?

1.2. Koestler visszaemlékezése „megtérésére”

„Mire a Feuerbachhal [Marx műve] és az Állam és forradalommal [Lenin műve] végeztem, valami kattant az agyamban, ami úgy megrázott, mint egy agyrobbanás. (...) Úgy tűnt, az új fény mindenünnen az agyba ömlik; az egész univerzum hirtelen formát ölt, mint egy összerakós játék elkóborolt darabjai, amiket valami varázslat egy csapásra összeilleszt. Hirtelen minden kérdésre van válasz, a kétségek és konfliktusok már a tekervényes múltéi, ami máris a távolba vész... Ezután már semmi sem zavarhatja a megtért belső békéjét és nyugalomát – kivéve a vissza-visszatérő félelem a hitvesztéstől, hogy elveszhet az, amiért egyedül élni érdemes, és visszahullhatunk a külső sötétségbe... Ez talán megmagyarázza, hogy kommunisták, látó szemmel és gondolkodó aggyal, szubjektíve még mindig bona fide [jóhiszeműen] tudnak cselekedni, anno Domini 1949.”

Arthur Koestler: *A bukott Isten* (1949)

Feldolgozáshoz szükséges ismeretek:

- Az első világháború, a háború utáni inflációs korszak és a nagy gazdasági válság eseményei;
- A bolsevik (kommunista) ideológia és hatalomra jutása Oroszországban
- A fasizmus és a náciizmus (nemzetiszocializmus) ideológiája és hatalomra jutása Olaszországban, illetve Németországban
- A kommunista mozgalom és szocialista tömb kialakulása a második világháború után.

Háttérinformáció:

Arthur Koestler (1905–1983): magyar származású író. Az 1920–30-as évek fordulóján körül meggyőződéses kommunista lett. A harmincas évek végén azonban szakított a párttal, s számos írásában nyújtott betekintést a kommunista gondolkodásmódba és a kommunista pártok korabeli életébe. Leghíresebb regénye a koncepciók perekről szóló *Sötétség délben*.

Irodalmi és történelmi szempont egyaránt értékes önéletrajzi írásai:

„A bukott Isten”, ford. Gábor György. In: Conrad, Joseph – Koestler, Arthur – Černý, Václav: *Folytatásos önéletrajz*, Budapest, Osiris–Századvég/2000, 1994, 121–170. oldal

Nyílvessző a végtelenbe, ford. Boris János, Budapest, Osiris, 1998

A láthatatlan írás, ford. Makovecz Benjámin, Budapest, Osiris, 1997

Feladat:

- Hogyan írja le Koestler a kommunista ideológia elfogadását? Vitassák meg, vajon miért a hit, a „megtérés” kifejezéseit használja!

1.3. Joseph Goebbels levele Hitlernek, miután először hallotta beszélni egy politikai gyűlésen (1922)

„Amit Ön mondott, az egy új politikai hit katekizmusává egy összeomló, elistentelenedett világ kétségbeesettségében... Az isten megadta Önnek a tehetséget, hogy elmondja, mitől szenvedünk. És Ön megváltó szavaiba foglalta kínjainkat.”

Feldolgozáshoz szükséges ismeretek:

- Az első világháború, a forradalmak, a versailles-i béke, a háború utáni inflációs korszak és a Weimari Köztársaság kora Németországban
- A fasizmus és a náciizmus (nemzetiszocializmus) ideológiája

Háttérinformáció:

Katekizmus (káté): szűk értelemben a hitoktatás egyszerű, kérdés-felelet formába rendezett tankönyve; általánosságban bármilyen hasonló formájú és stílusú oktató szándékú könyv vagy brosúra.

Joseph Goebbels (1897–1945): a náci Németország propagandaminisztere. A második világháború végén, az ostromolt Berlinben megölette hat gyermekét, és feleségével együtt öngyilkosságot követett el.

Feladat:

- Mi volt Goebbels szerint Hitler „szerepe”? Goebbels szerint hogyan hatott Hitler a híveire?

1.4. Egy volt kommunista értelmiségi visszaemlékezéseiből

„Az esemény, amely felháborodásomat addig soha nem látott csúcsig fokozta, az az amerikai politika volt, amikor a válság éve alatt az élelmiszerkészleteket megsemmisítették, nehogy essenek az árak – s tették ezt akkor, amikor munkanélküliek milliói tengődtek nyomorban, az éhhalál peremén. A mából visszatekintve a gazdaságpolitika, amely ezekhez az intézkedésekhez vezetett, akár elméleti viták tárgya is lehet; akkor azonban, 1931–32-ben durva, ijesztő, sokszerű hatása volt az európaiakra, és a fennálló rendbe vetett maradék hitüket is lerombolta... Nem mondta-e meg Marx előre, hogy a kapitalizmus önnön belső ellentmondásai következtében fog megsemmisülni, hogy a válságba torkolló fellendülési szakaszok egyre gyorsabb ütemben fognak ismétlődni, s hogy minden válság egyre súlyosabb lesz – mígnem az utolsó véget vet az egész kapitalista rendszernek? Látható, hogy a jóslat beteljesülés előtt áll...

[Ráadásul] ha maga a Történelem is a kommunizmus híve lenne, akkor sem tudná ilyen ügyesen szinkronba hozni a nyugati világ legsúlyosabb válságát és a szovjet ipari forradalom első szakaszát. A kontraszt olyannyira erős volt, hogy óhatatlanul mindenki erre a következtetésre jutott: övék a jövő, mienk a múlt.”

Részletek Arthur Koestler visszaemlékezéseiből

Feldolgozáshoz szükséges ismeretek:

- Az első világháború, a háború utáni inflációs korszak és a nagy gazdasági válság eseményei
- A sztálini iparosítás Szovjet-Oroszországban, az 1930-as években

Háttérinformáció:

Arthur Koestler (1905–1983): magyar származású író. Az 1920–30-as évek fordulója körül meggyőződéses kommunista lett. A harmincas évek végén azonban szakított a párttal, s számos írásában nyújtott betekintést a kommunista gondolkodásmódba és a kommunista pártok korabeli életébe. Leghíresebb regénye a koncepciók perekről szóló *Sötétség délben*.

Irodalmi és történelmi szempont egyaránt értékes önéletrajzi írásai:

„A bukott Isten”, ford. Gábor György. In: Conrad, Joseph – Koestler, Arthur – Černý, Václav: *Folytatásos önéletrajz*, Budapest, Osiris–Századvég/2000, 1994, 121–170. oldal
Nyílveessző a végtelenbe, ford. Boris János, Budapest, Osiris, 1998
A láthatatlan írás, ford. Makovecz Benjámin, Budapest, Osiris, 1997

Feladat:

- Miért semmisítették meg élelmiszerkészleteket a válság idején?
- Milyen hatással lehetett ez a lépés az emberek gondolkodására és politikai nézeteire?
- Miért gondolhatták a marxista meggyőződésű kortársak, hogy a válság az ő nézeteiket igazolja?

2. Miért nem vettek tudomást a bűnökről?

2.1. Egy volt kommunista politikus visszaemlékezéseiből

„A jugoszláv kommunisták [az 1930-as években]... védelmükbe vették a szovjet kormány összes akcióját, a Szovjetunióban történt bármely kínos eseményt – például a tisztogatásokat és pereket –, mindenre találtak igazolást. Az még különösebbnek tűnik, hogy a kommunistáknak sikerült önmagukat meggyőzniük arról, hogy ezek az eljárások igazságosak, helyénvalók; vagy a könnyebb megoldást választották, és kiűzték emlékezetükből a visszataszító tényeket. (...)

Tulajdonképpen még ma sem tudnám megmondani, mi történt volna, ha már akkor ismerem a perek és tisztogatások hátterét. Abban biztos vagyok, hogy komoly lelkiismereti válságba jutok, de az sem kizárt, hogy továbbra is kommunista maradok, és hiszek a létező kommunizmusnál eszményibb kommunizmusban. Mert nem az a lényeges a kommunizmusban, hogy mit tesznek, hanem hogy miért teszik.”

Milovan Đilas: *Találkozások Sztálinnal* (1962)

Feldolgozáshoz szükséges ismeretek:

- A bolsevik (kommunista) ideológia és hatalomra jutása Oroszországban
- A Szovjetunió története az 1930-as években
- A kommunista mozgalom és szocialista tömb kialakulása a második világháború után

Háttérinformáció:

Milovan Đilas (Gyilasz) (1911–1995): montenegrói szerb politikus. A második világháború idején a jugoszláv kommunista partizánmozgalom, majd a háború után a Tito vezette Jugoszlávia egyik fontos vezetője. Az 1950-es években kritikával illette a kommunista rendszereket, ezért kizárták a vezetéstől, két alkalommal évekre börtönbe is került.

Legfontosabb önéletrajzi írása magyarul:

Találkozások Sztálinnal, Budapest, Magvető, 1989

Feladat:

- Nézzon utána/idézze fel, milyen „tisztogatásokra és perekre” utal Đilas, az 1930-as évek Szovjetuniójában! Milyen igazolást találhattak ezekre a korabeli kommunisták?
- Miért maradtak sokan ennek ellenére a kommunizmus hívei?

2.2. „A válogatógép”. Koestler visszaemlékezései kommunistaként megtett szovjetunióbeli útjára

„Oroszországról alkotott képemet teljes egészében a szovjet propaganda alakította ki. Egyfajta szuper-Amerika-látomás volt: a történelem leghatalmasabb, aktivitástól, lelkesedéstől és hatékonyságtól vibráló vállalkozása. Az első ötéves terv jelszava az volt: *utolérni és meghaladni a Nyugatot*... A határon – ahogy egy másik szlogen ígérte – át kellett szállnom a huszonegyedik század vonatára. (...)

A vonat [a valóságban] lassan pöfögött végig az ukrán sztyeppéken. Minden állomáson rongyos parasztok serege várakozott; ikonokat és fehérneműt kínálgattak cserébe egy darab kenyérért. Az asszonyok a vonat ablakai felé emelték pálcavékony karú és lábú, felpuffadt hasú gyermekeiket; vékony nyakukon bágyadtan kókadozó fejük olyan volt, mint egy csontkoponya. ...az egész kerületeket elnéptelenítő, több millió áldozatot követelő 1932–33-as éhínség tetőpontján érkeztem Ukrajnába. ...[a látott] jelenetek iszonyatosak voltak, de a katasztrófa valódi méreteiről és súlyosságáról fogalmam sem volt. Orosz útitársaim kínosan igyekeztek megmagyarázni nekem, hogy ezek a szerencsétlenek kulákok: gazdag parasztok, akik ellene szegültek a földek államosításának, s akiket ezért el kellett űzni a falvaikból. (...)

Az illúzió és a brutális valóság szembekerülésére úgy reagáltam, ahogyan igaz hívőhöz [itt: a kommunista eszmében hívő] illik. Meglepődtem és megzavarodtam, de azonnal működésbe léptek a párttréningben megedzett lengéscsillapítók. Volt szemem a látásra, és volt megfelelően kondicionált elmém, hogy kimagyarázza, elmossa, amit látok. Az efféle »belső cenzor« sokkal éberebb és hatékonyabb, mint bármilyen hivatalos ellenőrzés. (...)

Megtanultam a megdöbbenő és felháborító dolgokat automatikusan *a múlt öröksége*, mindazt pedig, ami tetszett, *a jövő magvai* kategóriába besorolni. Európai ember számára 1932-nek csak ennek a belső osztályozógépnek a működtetésével volt lehetséges Oroszországban élni és kommunistának mégis megmaradni.”

Arthur Koestler: *A láthatatlan írás*

Feldolgozáshoz szükséges ismeretek:

- A bolsevik (kommunista) ideológia és hatalomra jutása Oroszországban
- A Szovjetunió története az 1930-as években

Háttérinformáció:

Arthur Koestler (1905–1983): magyar származású író. Az 1920–30-as évek fordulója körül meggyőződéses kommunista lett. A harmincas évek végén azonban szakított a párttal, s számos írásában nyújtott betekintést a kommunista gondolkodásmódba és a kommunista pártok korabeli életébe. Leghíresebb regénye a koncepciós perekről szóló *Sötétség délben*.

Irodalmi és történelmi szempont egyaránt értékes önéletrajzi írásai:

„A bukott Isten”, ford. Gábor György. In: Conrad, Joseph – Koestler, Arthur – Černý, Václav: *Folytatásos önéletrajz*, Budapest, Osiris-Századvég/2000, 1994, 121–170. oldal

Nyílvezző a végtelenbe, ford. Boris János, Budapest, Osiris, 1998

A láthatatlan írás, ford. Makovecz Benjámin, Budapest, Osiris, 1997

Feladat:

- Értelmezze az aláhúzott kifejezéseket!
- Hogyan tudták a kommunisták az ideológiából származó „elvárásaikat” és a valóságot összeegyeztetni?

2.3. Albert Speer visszaemlékezései szerint Hans Hanke, Alsó-Szilézia gauleitere felkereste őt 1944 nyarán, és beszélgetésük során azt javasolta: soha, de soha ne keressen fel egy bizonyos koncentrációs tábor

„Azt mondta, olyasmit látott ott, amiről nem szabad beszélnie, és nem is tudna beszélni. Nem firtattam a dolgot. Nem kérdeztem semmit Himmlertől sem, Hitlertől sem, a barátaimmal sem beszéltem róla. Nem nyomoztam, nem kutattam utána – nem akartam tudni, mi történik ott. Hanke nyilván Auschwitzról beszélt, és abban a néhány másodpercben, amíg figyelmeztetett, az egész felelősség ismét valósággá vált. Ezek a másodpercek jártak az eszemben Nürnbergben, a tárgyalásomon, amikor a nemzetközi bíróság előtt kijelentettem, hogy mivel a Birodalom vezetésének fontos tagja voltam, osztoznom kell a felelősségben mindenért, ami történt. Attól a pillanattól fogva ugyanis morálisan menthetetlenül meg voltam fertőzve, mert féltem, hogy olyasmit tudok meg, ami eltéríthet az utamból, s inkább behunytam a szemem... Mind a mai napig egészen sajátos, személyes felelősséget érzek Auschwitzért.”

Albert Speer visszaemlékezései

Feldolgozáshoz szükséges ismeretek:

- A náci ideológia és náci rendszer Németországban
- A holokauszt a második világháború idején

Háttérinformáció:

Albert Speer (1905–1981): a náci Németország főépítésze, Hitler bizalmasa, a második világháború idején fegyverkezési miniszter, a haditermelés irányítója. A háborús főbűnösök nürnbergi perében ő volt az egyetlen, aki vállalta a felelősségét a tetteiért. 20 év börtönbüntetésre ítélték.

Börtönévei alatt írt önéletrajza:

Hitler bizalmasa voltam. Emlékiratok, ford. Liszkay Gábor, Budapest, Zrínyi, 1996

Gauleiter: náci területi vezető.

Feladat:

- Milyen „stratégiát” választott Speer a Hitler-rendszerben? Mennyire lehetett tisztában a valóságos helyzettel?

2.4. Heinrich Himmler beszéde, 1943. október 6.

„Egy olyan problémáról kell most szólnom ebben a válogatottan szűk körben, amelyek önök, tisztelt bajtársak, már régóta megoldottnak tekintenek, számomra azonban életem legnagyobb terhét jelenti. A zsidókérdésre gondolok. Önök természetes és örvendetes ténynek veszik, hogy a körzetükben nincsenek már zsidók. (...) [Azonban] Könnyű azt hangoztatni, hogy a zsidókat ki kell irtani, de azokra, akik ezt a gyakorlatban végrehajtják, a világ legnehezebb és legsúlyosabb feladata hárul. (...)”

Szembe kellett néznünk a kérdéssel, hogy mi történjék a nőkkal és a gyerekekkel, és itt is az egyértelmű megoldás mellett döntöttem. Nem volt jogom ugyanis arra, hogy kiirtsam vagy kiirtassam a férfiakat, és meghagyjam a gyermekeiket, hogy azok aztán felnőve bosszút álljanak majd a mi gyermekeinken és unokáinkon. Meg kellett hoznunk azt a súlyos döntést, hogy ez a nép tűnjön el a föld színéről. A végrehajtással megbízott szervezet számára ez volt a legnehezebb feladat, amelyet valaha is rábíztak... Azt hiszem, elmondhatom, feladatunkat úgy végeztük el, hogy embereink és vezetőik nem szenvedtek lelki sérüléseket. (...)

Az év végéig meg fogjuk oldani a zsidókérdést a megszállt országokban is...

Ez volt tehát az, amit a zsidókérdésben el akartam mondani. Önök megkapták a szükséges információt, de semmiképpen se adják tovább. Egyszer majd, a későbbi időkben talán megfontolhatjuk, hogy az elhangzottakból többet hozunk-e a német nép tudomására. Úgy hiszem azonban, jobb, ha mi vállaljuk magunkra a felelősséget az egész nép helyett, mi, akik most itt együtt vagyunk... nemcsak az eszméért, hanem az eszme megvalósítása érdekében végrehajtott tettért is... és a titkot magunkkal visszük a sírba..."

A beszéd a náci Németország legfontosabb pártvezetőinek titkos tanácskozásán hangzott el, 1943. október 6-án. Speer részt vett a konferencián, de azt állította, hogy Himmler beszédét már nem hallotta s később sem szerzett róla tudomást.

Feldolgozáshoz szükséges ismeretek:

- A náci ideológia és náci rendszer Németországban
- A holokauszt a második világháború idején

Háttérinformáció:

Heinrich Himmler (1900–1945): a második világháború idején – Hitler után – a náci Németország második legbefolyásosabb politikusa, a titkosszolgálat és az SS vezetője, belügyminiszter. 1945-ben, fogságba esését követően öngyilkos lett.

Albert Speer (1905–1981): a náci Németország főépítésze, Hitler bizalmasa, a második világháború idején fegyverkezési miniszter, a haditermelés irányítója. A háborús főbűnösök nürnbergi perében ő volt az egyetlen, aki vállalta a felelősségét a tetteiért. 20 év börtönbüntetésre ítélték.

Börtönévei alatt írt önéletrajza:

Hitler bizalmasa voltam. Emlékiratok, ford. Liszkay Gábor, Budapest, Zrínyi, 1996

Speer és a tanácskozás: 1971-ben egy történész úgy ismertette a tanácskozást, mintha Himmler beszédében közvetlenül utalt volna Speer szerepére a zsidók kiirtásában (később elismerte, hogy Himmler ilyet nem mondott, „csak” – szerinte – utalt erre a szerepre). Speer nagy erőfeszítéseket tett annak bizonyítására, hogy bár délelőtt ő is beszédet mondott, rögtön ezután elhagyta a konferenciát, s Himmler beszédét már nem hallotta. Távozása tényét azonban nem sikerült meggyőzően bizonyítani, s történészek szerint az sem életszerű, hogy – mint állította – később sem hallott soha a beszéd tartalmáról (lásd Gitta Sereny: *Albert Speer küzdelme az igazsággal*, ford. Liska Endre és Somogyi Pál László, Budapest, Európa, 1998, 418–430. oldal).

Feladat:

- Vajon miért szűk körű, titkos tanácskozáson hangzott el ez a beszéd?
- Miért alapvető ez a dokumentum a holokauszt története szempontjából?
- Vajon miért vállalta Speer a felelősséget Auschwitzért, amelyről hivatalosan nem tudott és ahol soha nem járt? Miért tagadta ugyanakkor, hogy a náci birodalom egyik legfontosabb vezetőjeként sem hallott Himmler beszédéről?

3. Szakítás**3.1. Speer visszaemlékezéseiből**

„1945 után meggyőződünk róla, hogy a nemzetiszocializmus erkölcstelen ideológia volt, Hitlerből pedig hiányzott minden erkölcsi érzék. 1930-ban azonban nem tudtuk ezt, de kétlem, hogy néhány bölcs öreg kivételével akadtak-e olyanok, akik morális, és nem társadalompolitikai szempontok alapján ítélték meg a helyzetet, még akkor is, ha olvasták a *Mein Kampf*ot... a *Mein Kampf*ban – a nem titkolt antiszemitizmus ellenére – szó sincs a zsidók elpusztításáról és a később Németországban és Európában megvalósított zsarnoki diktatúráról. Nem tudom, hogy 1924-ben, amikor a könyvet megírta, voltak-e Hitlernek ilyen szándékai, de ha hangoztatja, vagy akár csak sejteti is őket, aligha választják meg.”

Feldolgozáshoz szükséges ismeretek:

- A náci ideológia és náci rendszer Németországban
- A holokauszt a második világháború idején

Albert Speer (1905–1981): a náci Németország főépítésze, Hitler bizalmasa, a második világháború idején fegyverkezési miniszter, a haditermelés irányítója. A háborús főbűnösök nürnbergi perében ő volt az egyetlen, aki vállalta a felelősségét a tetteiért. 20 év börtönbüntetésre ítélték.

Börtönévei alatt írt önéletrajza:

Hitler bizalmasa voltam. Emlékiratok, ford. Liszkay Gábor, Budapest, Zrínyi, 1996

Feladat:

- Milyen összefüggést látott Speer a hitleri ideológia és a hitleri politika között?
- Mit értett „morális szempontok” és „társadalompolitikai szempontok” alatt?

3.2. Koestler visszaemlékezése egy 1938 tavaszán tartott előadásáról

„Tudtam, hogy ez lesz az utolsó nyilvános fellépésem a Párt tagjaként. Az előadás témája a spanyolországi helyzet volt; egy kritikus szó sem volt benne a Pártról vagy Oroszországról. De tartalmazott három mondatot, szándékosan úgy megválasztva, hogy a normális emberek számára közhelynek, a kommunistáknak hadüzenetként hangzott. Az első: »*Semmilyen mozgalom, párt vagy személy nem tarthat igényt csalhatatlanságra*«. A második: »*Az ellenfél kiengesztelése ugyanolyan ostobaság, mint a barát üldözése, aki hasonló célokért küzd más utakon*«. A harmadik egy Thomas Mann-idézet volt: »*Jobb egy ártalmatlan igazság egy hasznos hazugságnál*«.

Ez betett nekik. Amikor befejeztem a hallgatóság nem kommunista fele tapsolt, a kommunista fele súlyos csöndben ült, legtöbbjük karba font kezekkel. Nem utasításra tették, hanem

spontán reagálásként a halálos közhelyekre. Mintha egy nácinak azt mondtam volna, hogy minden ember egyenlőnek született, fajra és vallásra való tekintet nélkül. Néhány nappal később megírtam lemondóleveletem a Párt Központi Bizottságának.”

Feldolgozáshoz szükséges ismeretek:

- A bolsevik (kommunista) ideológia és hatalomra jutása Oroszországban
- A Szovjetunió története az 1930-as években
- A spanyol polgárháború (1936–39)

Háttérinformáció:

Arthur Koestler (1905–1983): magyar származású író. Az 1920–30-as évek fordulója körül meggyőződéses kommunista lett. A harmincas évek végén azonban szakított a párttal, s számos írásában nyújtott betekintést a kommunista gondolkodásmódba és a kommunista pártok korabeli életébe. Leghíresebb regénye a koncepciós perekről szóló *Sötétség délben*.

Irodalmi és történelmi szempont egyaránt értékes önéletrajzi írásai:

„A bukott Isten”, ford. Gábor György. In: Conrad, Joseph – Koestler, Arthur – Černý, Václav: *Folytatásos önéletrajz*, Budapest, Osiris–Századvég/2000, 1994, 121–170. oldal

Nyílvessző a végtelenbe, ford. Boris János, Budapest, Osiris, 1998

A láthatatlan írás, ford. Makovecz Benjámin, Budapest, Osiris, 1997

Koestler második mondatában arra célzott: a német kommunisták – Moszkva utasításainak engedelmessé – még a náci hatalomátvétel árnyékában is szinte többen harcoltak a német szociáldemokraták, mint Hitlerék ellen. A mondat első részével pedig akaratlanul is prófétának bizonyult: 1939 augusztusában, a náci Németország és a Szovjetunió megállapodása (a Molotov–Ribbentrop-paktum) megkötése után a két mozgalom váratlanul szinte szövetségessé vált, szerte Európában. A sok kommunista számára kínos helyzet 1941 nyaráig tartott, amikor Hitler hadserege megtámadta a Szovjetuniót – ekkor viszont a kétéves „barátkozási” periódus minden nyomát igyekeztek kitörölni a fejekből.

Feladat:

- Milyen üzenete volt Koestler három mondatának a kommunisták számára?
- Miért nem hangozhatott el hasonló témájú előadás a korabeli Szovjetunióban?
- Milyen hatása lehetett Koestler előadásának?

Tevékenység			
Idő (perc)	Tartalom	Tanulói tevékenységek	Eszközök
1. óra. Miért lettek a szélsőséges ideológiák hívei?			
kb. 5 perc	Miért lettek európai értelmiségiek a kommunista vagy a náci ideológia hívei a két világháború között?	Önálló munka a csoportot/osztályt 4 részre osztva; minden csoport tagjai 1-1 forrást + feladatokat kapnak	Az 1.1, 1.2., 1.3. és 1.4. forrás kinyomtatott kiosztása egy-egy csoportnak
kb. 15 perc	Miért lettek európai értelmiségiek a kommunista vagy a náci ideológia hívei a két világháború között?	A források és a feladatok megbeszélése	Az 1.1, 1.2., 1.3. és 1.4. források kivetítve
2. óra. Miért nem vettek tudomást a bűnökről?			
kb. 9 perc	Hogyan viszonyultak a szélsőséges eszmék hívei ahhoz, ha a világképükkel ellentétes tényekkel szembesültek – a kommunista változat	Önálló munka a csoportot/osztályt 2 részre osztva; minden csoport tagjai 1-1 forrást + feladatokat kapnak	A 2.1. és 2.2. forrás kinyomtatva
kb. 9 perc	Hogyan viszonyultak a szélsőséges eszmék hívei ahhoz, ha a világképükkel ellentétes tényekkel szembesültek – a kommunista változat	A források kivetítése/szétosztása és közös megbeszélése	A 2.1. és 2.2. forrás kinyomtatva vagy kivetítve
kb. 9 perc	Hogyan beszéltek a holokausztról a náci vezetők egymás között s hogyan utólag?	Önálló munka a csoportot/osztályt 2 részre osztva; minden csoport tagjai 1-1 forrást + feladatokat kapnak	A 2.4. és 2.3. forrás kinyomtatva
kb. 9 perc	Hogyan beszéltek a holokausztról a náci vezetők egymás között s hogyan utólag?	A két forrás összevetése és megbeszélése	A 2.4. és 2.3. forrás kinyomtatva vagy kivetítve
2. óra. A kiábrándulás után			
kb. 9 perc	Szembenézés a szélsőséges eszmék és rendszerek	Forrás kivetítése/szétosztása és közös megbeszélése	A 3.1. forrás kivetítve és/vagy szétosztva

	szolgálatával		
Értékelés módja	A megbeszélésbe/vitába való aktív részvétel alapján; a téma beépíthető a témazáró dolgozatokba is		
Megjegyzések, javaslatok	A fenti órarészletek természetesen más logika alapján is beépíthetők a tanórákba		
Felhasznált irodalom	<p>Koestler, Arthur (1994). A bukott Isten, ford. Gábor György. In: Conrad, Joseph – Koestler, Arthur – Černý, Václav: <i>Folytatásos önéletrajz</i>, Budapest: Osiris–Századvég/2000, p. 121–170.</p> <p>Koestler, Arthur (1998). <i>Nyílvessző a végtelenbe</i>. ford. Boris János. Budapest: Osiris.</p> <p>Koestler, Arthur (1997). <i>A láthatatlan írás</i>. ford. Makovecz Benjámín. Budapest: Osiris.</p> <p>Sereny, Gitta (1998). <i>Albert Speer küzdelme az igazsággal</i>, ford. Liska Endre és Somogyi Pál László, Budapest: Európa.</p>		

Óravázlat

Óravázlat szerzője: Dupcsik Csaba - Repárszky Ildikó

Téma (óra, foglalkozás címe)	"Ordas eszmék" és hívek a 20. század első felében
Iskolatípus	☐ Általános iskola ☐ Szakiskola ☒ Középiskola ☐ Egyéb, éspedig:
Évfolyam (vagy korosztály)	12. évfolyam fakt.
Nagyobb egység, témakör (fejezet, epocha, projekt címe)	Egyetemes történelem, 1917–1953 Magyarország története, 1919–1953
Csoport nagysága	☒ Osztály ☒ Kiscsoport ☐ Egyéb, éspedig:
Időtartam (perc)	5 +5*10 + 15 perc
Célok (összefüggések, képességek, attitűdök)	Milyen torzulások jellemezték a korabeli szélsőséges (főleg kommunista és náci) nézetrendszerek híveinek világnézetét? Hogyan próbáltak "elszámolni" a valóság azon elemeivel, amelyek nem illettek a világnézetükbe? Hogyan számoltak el korábbi énjükkel később, a szóbanforgó ideológiából való kiábrándulásuk után? A tanulók próbáljanak behelyezkedni az ilyen ideológiák "bűvkörében" élő korabeli emberek gondolkodásába, ismerjék meg, hogyan fogalmazták meg a kortársak a számukra felmerülő problémákat, s értsék meg döntéseik hátterét.
Foglalkozás típusa	☒ Tanórai ☐ Tanórán kívüli ☒ Tantermi ☐ Tantermen kívüli
Munkaformák	☒ Frontális ☒ Csoportmunka ☒ Páros munka ☒ Önálló munka ☐ Egyéni munka (pl. kutatás) ☐ Egyéb, éspedig:
Eszközök	Interaktív tábla vagy projektor; ezek hiányában fénymásoló gép
Előkészületek	források kinyomtatása és/vagy kivetítése